

TUBOLY Ágnes

Pécsi Tudományegyetem – Nyelvtudományi Doktori Iskola
Alkalmazott Nyelvészet Doktori Program
Pécs, Magyarország
tuboly.agnes@gmail.com
ORCID 0009-0006-1617-7005

VALLÁSI REÁLIÁK MEGFELELTETÉSE A *BŰN ÉS BŰNHŐDÉS* MAGYAR FORDÍTÁSAIBAN

Translation operations of rendering religious realia
in Hungarian translations of Dostoevsky's
Crime and Punishment

Rešenja za religijske realije u prevodu romana
Zločin i kazna na mađarski jezik

A tanulmány Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődés*ének három magyar fordításában vizsgálja a vallási reáliák megfeleltetésére alkalmazott fordítói műveleteket. A reália terminus lehetséges értelmezéseinek áttekintését követően bemutatja a regényt, valamint a fordítókat, majd külön fejezetben elemzi a vallási reáliák megfeleltetésére alkalmazott fordítói műveleteket. Az elemzés eredményeként megállapítható, hogy a vallási reáliák megfeleltetésére a fordítók többnyire honosító műveleteket alkalmaztak.

Kulcsszavak: reália, pravoszláv vallás, honosítás, idegenítés, konnotáció

Bevezetés

Minden nyelv tartalmaz olyan kifejezéseket, amelyek fordításához nyelven kívüli ismeretek is szükségesek, ami megnehezíti a fordító munkáját. Ezek a kifejezések egy látszólag jól elkülöníthető csoportot alkotnak, melyeket gyakran reáliának neveznek a fordításkutatók, ugyanakkor a fordítástudományban a terminus definíciója, tartalmi és terjedelmi korlátai sem tisztázottak mind a mai napig.

A reáliák fordításának kutatása közkezdvelt téma, Klaudy (2013, 86) szerint „lakmuszpapír” szerepet játszik, segítségével általános tendenciákat figyelhetünk meg nyelvpár szerinti, fordítási irány szerinti fordítói stratégiákról, bizonyos korokra jellemző fordítói normákról, valamint egyes fordítók egyéni stílusának jellegzetességeiről.

Noha kellően részletes és mindmáig helytálló a Vlahov–Florin bolgár nyelvészpáros reáliafelosztása, a vallási kifejezések, egyházi rituálék leírása hiányzik belőle, akárcsak a történelmi reáliák, holott ezek a kifejezések is igen erős kulturális kötöttségűek, kulturálisan telítettek.

Dosztojevszkij hitének alapja az ortodox egyházhoz való kötődés és hagyományaihoz való ragaszkodás. Már gyermekkorában is nagy hatással volt rá a *Biblia* és a pravoszláv egyházi szertartások. A Könyvek könyve a Péter-Pál-erődben való fogságától kezdve Szibérián át élete végéig elkíséri. Regényeinek fő témái: Isten léte, az ember Istenhez fűződő viszonyának vizsgálata, az erkölcsi felelősség kérdései (*Ördögök, A Karamazov testvérek, A félkegyelmű*).

A *Bűn és bűnhődés* alapkérdése is erkölcsi eredetű, vajon szabad-e bűnt elkövetni, mások sorsa felett rendelkezni. A regény tele van bibliai idézetekkel és utalásokkal, az egyházi szertartások leírásával, melyek közül néhányat említünk meg.

A reália fogalma

A kutatók a reália terminus mellett számos megnevezést alkalmaznak az idegen kultúrára jellemző neveket, tárgyakat, fogalmakat, eseményeket stb. jelölő fogalomra. A reáliadefiníciók rendszerezéséről Mujzer-Varga (2007) tanulmányából kaphatunk átfogó képet, aki az elmúlt évtizedek reáliafogalom-meghatározásait foglalja rendszerbe. Munkánknak nem célja a terminus megnevezéseinek rendszerezése, ezért csak a különbségek és a terminológiai sokféleség érzékeltetése céljából emelünk ki néhányat.

Mujzer-Varga a *reálialexémák* kifejezést tartja megfelelőnek, Vermes (2004) a *kultúraspecifikus kifejezést*, ami egy tágabb kulturális kontextust feltételez, Valló (2000) *kulturális reáliákról* tesz említést, Klaudy (1994) az *ekvivalens nélküli lexika* megnevezést alkalmazza a reáliák fordíthatósága kapcsán. Heltai a *kulturálisan kötött kifejezések* fordíthatóságáról ír (2008). Jankovics (2010) tanulmányában *kultúrszavakról* tesz említést egy Krúdy-mű orosz fordítása kapcsán.

Vlahov és Florin munkájában *ekvivalens nélküli lexika, egzotikus lexika, egzotizmus, lokalizmus, etnografizmus, konnotatív szavak* (коннотативные слова), *lakúnák* kifejezésekkel találkozunk, melyek a reáliák szinonimájaként szerepel-

nek (Vlahov–Florin 1980, 36). Az *ekvivalens nélküli lexika* (*безэквивалентная лексика*) terminus gyakran fordul elő még Svejcer (1973, 278), Verescsagin–Kosztomarov (1976, 28) és Barhudarov (1975, 93) munkáiban, Reformatszki (1999, 141) pedig az *idegen nyelvű szavak* (*иностраные слова*) kifejezésről tesz említést. Fedorov (1968), Revzin és Rozencvejg (1964), valamint Barhudarov (1975) is hangsúlyozzák a reáliák célnyelvre történő fordításának problémakörét.

Lendvai Endre tanulmányában a következőket írja:

A nyelvi reália terminusnak népes szinonimasora van (kulturális reália, kultúrszó, [le]fordíthatatlan elem, nonekvivalens lexéma, kultúraspecifikus szó, etnokulturéma); nincs egységes definíciója (kultúrspecifikus jeltárgy, kultúrspecifikus jeltárgy megnevezése, nyelvi megnyilvánulás, melyben kifejeződik az adott kultúrközösség sajátos élmény- és ismeretanyaga), terjedelmi meghatározása változó (Lendvai 2005, 68).

Lendvai reáliának tekint a legtágabb értelemben vett minden olyan nyelvspecifikus jelenséget, szót és kifejezést, amelynek valamilyen konnotációja van, bár ezzel nem minden kutató ért egyet (vö. Heltai 2007, 2013).

Én a Lendvai által (Vlahov–Florin nyomán) is használt reália/nyelvi reália terminus alkalmazását tartom a legrelevánsabbnak, mivel az ő felosztásában elkülönülnek a tárgyi reáliák (maga a specifikus jeltárgy), illetve a specifikus jeltárgyakat jelölő megnevezések; a szerző szerint ez utóbbiakat tartjuk számon nyelvi reáliaként. Mindezeket túlmenően a reália/nyelvi reália terminusok a műszavaktól elvárható módon egyjelentésűek, utalnak a nyelven kívüli/nyelvi oppozícióra, valamint úgy gondolom, hogy Vlahov–Florin idézett műve óta megváltoztatásukat semmi sem indokolja (Lendvai 2015).

A Bűn és bűnhődés cselekménye

A regény középpontjában a napóleoni hatalomeszme (a „nem közönséges embernek” joga van lelkiismeret-furdalás nélkül átlépni bizonyos határokat egy magasabb rendű eszme érdekében) és hatásának bemutatása áll. A mű alapkérdései, hogy átléphetők-e a társadalmi-erkölcsi normák, mit tegyen az egyén a nyomor, a rossz társadalmi berendezkedés ellen. A regény hat részből és egy epilógusból áll, dinamikáját, feszített tempóját mutatja, hogy a kettős gyilkosság már az első részben megtörténik.

A másik nagy kérdéskör, hogyan férhet meg egymás mellett a hit és az értelem, tulajdonképpen élete végéig foglalkoztatta az író ezt a kérdés. Az ilyen és hasonló erkölcsi jellegű kérdések boncolgatása során Dosztojevszkij képes

volt karakterei tudatának és lelkivilágának olyan mélységeibe férközni, amire korábban a világirodalomban nem igazán volt példa. A történet alapja egy gyilkosság, melyet egy joghallgató egyetemista, Raszkolnyikov követ el. Hosszan tartó nyomort és nélkülözést követően hetekig tervezi a gyilkosságot albérlete sötét zugában. Baltával megöl egy gazdag öreg uzsorásasszonyt, Aljona Ivanovná, majd előre nem tervezett módon kénytelen végezni annak hirtelen betoppanó húgával, Lizavetával is.

A regény központi gondolata a kettős gyilkosság elkövetése után bontakozik ki: Raszkolnyikov önkívületi állapotba kerül, hetekre ágyának esik, lidérces álmok gyötrik. Vajon van-e feloldozás, ami felülírja ezt a gyötrő lelkiállapotot, amit tulajdonképpen saját magának idézett elő? A főhős egészen a regény végéig képtelen felfogni, hogy miért is „bűn” az, amit tett. A belső feszültséget az adja, hogy Raszkolnyikov először tagadja kényszeres tettét, nem akarja beismerni, majd ezt később felváltja az a lelki kényszer, hogy jóvátegye bűnét saját maga és a világ előtt. Raszkolnyikov végül feladja magát, Szibériába küldik kényszermunkára, ahol jelleme kiteljesedik, bűnbánatot tart, egyszerre megvilágosodik, gondolkodásmódja átalakul.

A regény fő motívumát és morális kérdését Dosztojevszkij minden egyes karaktere a saját szemszögéből értelmezi. Bergyajev erről a következőt írja: „Dosztojevszkij összes hőse nem más, mint ő maga, az ő saját útja, lényegének különféle oldalai, kínjai, kérdései, szenvedő tapasztalata” (Bergyajev 1993, 23).

A regény magyar fordításai és fordítói

A *Bűn és bűnhődés* első magyar fordítása *Raszkolnyikov* címmel látott napvilágot 1888-ban a kárpátaljai ruszin származású Szabó Endre fordításában. Szabó fordított németből, franciából, de a legtöbbet orosz nyelvből. Dosztojevszkij mellett Turgenyev, Lermontov, Puskin műveit, Nyekraszov verseit is fordította.

Szabó Endre fordítását ebben a tanulmányban nem elemzem részletesen. Az ő fordítása megfelel a korabeli honosító fordítói normáknak, ami leginkább a tulajdonnevek fordításában mutatkozik meg. Lefordították a keresztnévet, illetve a célkultúrában szokásos névvel, kváziszinonimájával helyettesítették. A 19. században ugyanis divat volt a ma reáliának számító tulajdonnevek lefordítása, a név sorrendjének magyarosra változtatása. Például Tolsztoj Leó, Puskin Sándor, Hugó Viktor stb. Szabó fordításában ilyen neveket olvashatunk: Dosztojevszkij Mihajlovics Tódor, Marmeladova Szemjonovna Zsófia, Puskapor Petrovics Ilya és hasonlók. Ez a szövegformátum megtalálható a Magyar Elektronikus Könyvtárban is (Budapest: Révai testvérek, Irod, int. R-T 1911).

Ircsik Vilmos *Bűnök és bűnhődések* című tanulmányában (Ircsik 2014, 1025–1032) bemutatja a regény fordítóit és fordításait. A szerző említést tesz arról, hogy Szabó Endre az aprólékos részletek visszaadására nagy figyelmet fordít, ugyanakkor mégsem törekszik teljes szöveghűségre, országismereti tájékozottsága nem kielégítő, például az orosz földszintet is emeletnek veszi, ennek következtében az öregasszony a negyediken lakik a háromemeletes házban, a mázoló az első emelet helyett a másodikon dolgoznak.

A következő fordítás mintegy fél évszázadot váratott magára, Görög Imre munkája az 1930-as években az *Est-Pesti Napló* hasábjain jelent meg a Filléres Klasszikus Regények sorozat részeként. Ezt követte Benamy Sándor fordítása *Bűn és bűnhődés: Raszkolnyikov* címmel az EPOCHA Kiadó gondozásában, 1942-ben.

A magyar olvasók számára az 1970-es Görög Imre – G. Beke Margit műfordítópáros által átdolgozott kiadás tette ismertté a regényt és Dosztojevszkijt, ezt a Magyar Helikon Európa Kiadónál megjelent fordítást nevezi meg a középiskolák tanmenete is. Ez a változat időállóan bizonyult, ugyanakkor 2004-ben ismét napvilágot lát a regény egy újabb fordítása. Vári Erzsébet munkáját a Jelenkor Kiadó gondozásában adták ki. Vári Erzsébet a regény utószavában fejt ki gondolatait a műről, annak fordításáról, Dosztojevszkij munkásságának hatásáról, ami nagymértékben meghatározta az orosz századforduló kultúráját, műveinek középpontjában javarészt a hatalomgyakorlási, társadalmi és lélektani problémák álltak.

A Vári-féle fordításról Ircsik írása az üzleti és reklámfogást, a másik korábbi két fordítás elmarasztalását tartalmazza: „Az új fordítás elhagyja a korábbi fordítások stilizáltságát, hitelesebben adja vissza a szerző modernebb, városias nyelvhasználatát, leporolja a klasszikus regényről az elavult irodalmi ízlést, így elevenebbé és *ütősebbé* [kiemelés tőlem – T. Á.] formálva a világirodalom egyik legnagyobb művét” (Ircsik 2014, 1026).

A regény megírásakor Dosztojevszkij a kor szinte minden nyelvi rétegeből alkalmazott fordulatokat, ezek közé ékelődik a rengeteg filozófiai és bibliai idézet és utalás, a pétervári utcai beszédstílus, ami már-már szlengnek nevezhető, emellett saját önálló szóalkotásokat is beemel az író a műbe. „Mindezek miatt természetesen nem egyszerű feladat a *Bűn és bűnhődés* fordítása” (Vári in Dosztojevszkij 2004, 605). A fordító munkája során figyelembe vette a korábbi magyar fordításokat is, azokban kisebb-nagyobb pontatlanságokat vélt felfedezni, illetve szándékos kihagyásokra is gyanakszik.

2015-ben a Syllabux Kiadónál jelenik meg a *Bűn és bűnhődés* legújabb fordítása Soproni András tollából, akinek több kortárs orosz regény fordítása fűződik a nevéhez (Akszjonov: *Volterjánosok és volterjankák*, Szoltsenyicin:

A *GULAG szigetvilág*, Grosszmann: *Élet és sors*), valamint a 2007-ben megjelent *Orosz kulturális szótár* is. Ez utóbbiért Soproni Az év russzistája címet is megkapta. Fordításköteteinek a száma meghaladja a százhuszat, méltán a magyar műfordítás-irodalom egyik kiváló alakja, Puskin-versek fordításával is foglalkozott, valamint 2021 novemberében jelent meg Jozsif Brodskij *Karácsonyi versek* című kötetének fordítása.

A *Bűn és bűnhődés* legújabb fordításának borítóján feltüntették Soproni András nevét, ami a korábbi fordítások megjelenésekor nem volt szerkesztői gyakorlat. Véleményem szerint ennek természetesnek kellene lennie, hiszen a műfordítók munkája által ismerjük meg a világirodalmat, válhatnak az idegen nyelvű szövegek a magyar irodalom és kultúra részévé. A fordító a könyvbemutatóhoz kötött interjúban¹ elmondja, hogy munkája során nem vette figyelembe a korábban keletkezett fordításokat, nem beszél fordítói ars poeticáról, stratégiáról sem, elmondása szerint egyszerűen olvasható, a mai olvasói igényeket kielégítő könyvet kívánt az olvasóközönség elé tárni.

Az elemzést az 1970 után keletkezett magyar fordítások szövegeiben feltárt – általam kiválasztott és reáliának (ezen belül egyházi reáliának) tekintett – nyelvi elemeken végzem. Jelen tanulmányban Szabó Endre fordítási megoldásai nem képezik az elemzés tárgyát. A könnyebb idézhetőség érdekében az eredeti szöveget (OE – orosz eredeti), illetve a célnyelvi változatokat a fordítók monogramjaival (Görög Imre – G. Beke Margit – GB, Vári Erzsébet – VE, Soproni András – SA) láttam el.

Vallási reáliák fordítási megoldásai

A tanulmány következő részében a pravoszláv egyházi reáliák fordításának néhány példáján keresztül mutatom be, milyen műveleteket alkalmaznak a fordítók azok megfeleltetésére.

A reáliák fordítása során a műveletek mindegyike a honosítás-idegenítés (Venuti 1995) stratégiákra vezethető vissza, meghatározó tehát az, hogy a fordító a forrásnyelvi adekvátságot vagy a célnyelvi olvasói elvárásoknak való megfelelést tartja-e szem előtt. Ez utóbbi esetben honosító megoldásokat preferál, a feldolgozás és befogadás ebben az esetben könnyebb lesz, viszont a kulturális információk veszendőbe mennek. A honosító műveletek között tartjuk számon az *általánosítást*, a *behelyettesítést* és *kihagyást*, idegenítő művelet a *közvetlen átvétel* és a *tükörfordítás*.

¹ Forrás: <https://www.youtube.com/watch?v=SwPHRNeRDE4> (2021. febr. 7.)

A regény szövegét átszövik a vallással kapcsolatos megnyilatkozások és szimbolikus kifejezések. Raszkolnyikov Marmeladovval való találkozása a bölcs Simeonnak a Megváltóval való találkozására emlékeztet, a zöld szín a Szűzanyát jelképezi, Kapernaumov Kapernaum bibliai város nevéből ered, Raszkolnyikov első álmában a ló halálra gyötrése az Istentől való elszakadásra utal, Lázár feltámasztásának története stb.

Az egyházi kifejezések túlnyomó részét honoratív megoldásokkal feleltették meg a fordítók, a magyarban is létező lexémák segítségével.

- (1) Обои были исе те же, **в углу** на обоях резко обозначено было место, где стоял **куот с образами**. (OE 209)

A tapéta itt még a régi volt. A **szegletben** tisztán látszott a **szentképtartó** helye. (GB 230)

A tapéta még a régi volt a **sarokban** határozottan látszottak az **ikon-szekrény** helyének körvonalai. (VE 187)

A tapéta itt még a régi volt, a **sarokban** élesen kiütközött rajta az **ikon-szekrény** helye. (SA 157)

A pravoszláv egyházban az ikonok jellemzően fára készített vallási témájú festmények voltak, a kolostorok és templomok mellett a vallásos otthonokban is őrizték őket a „piros/szép sarokban” (Красный/красивый угол), úgy tartották, hogy ez a sarok az „ablak a mennyországra”. A красный szónak még régi ’dísz’ jelentése is van, például Красная площадь ’Dísz tér’. Ezek a festmények és szentképek nagy tiszteletnek és megbecsülésnek örvendtek, és nem a ház díszeként szolgáltak, hanem az imához volt rájuk szükség. Meghatározták azt is, hogy egy otthoni ikonosztázban, otthoni oltáron (домашний иконостаз) milyen szentképek legyenek, és hová kell őket helyezni. Jellemzően a ház keleti oldalán lévő sarkot jelölték ki, és a kötelező „minimum” szentkép a Szűz és Krisztus volt, emellett különböző szentek képeit is elhelyezték.

A Görög–Beke páros általánosítást használt a fordításban (GB 230) a **szentképtartó** megoldással, ami a kulturális többlettartalmat nem közvetíti.

Vári és Soproni az **ikon-szekrény** (VE 187, SA 157) formulát alkalmazta, ami ugyan közelebb áll az eredetihez, viszont a magyar olvasó megfelelő háttérismeret nélkül nem tudja elhelyezni a saját tudatában, mire is szolgál az **ikon-szekrény**. A mondatból a **sarok** lexémát is félkövérrel jelöltük, ami az orosz olvasó tudatában az eredeti (Красный/красивый угол) jelentést hívja elő, ahol az ikonokat helyezik el.

- (2) На снурке были два креста, кипарисный и медный, и, кроме того, **финифтяный образок** (...) (OE 97)

Két kereszt is lógott a zsinóron, egyik vörösréz, a másik ciprusfa meg **zománcszentkép** (...) (GB 106)

(...) egy ciprusfából meg egy rézből készült kereszt, valamint egy **zománcozott kis arckép** mellett lógott a madzagon. (VE 87)

Volt továbbá két kereszt, az egyik cédrusfából, a másik rézből, ezen kívül egy **zománcfestésű kis szentkép** (...) (SA 75)

Raszkolnyikov a gyilkosság után szemrevételezi, milyen értékek vannak az öregasszonynál: a bőrbugyelláris mellett a madzagon a két kereszt mellett egy zománcos kis szentkép lógott. A fordításokban a behelyettesítés módszere érvényesült, vagyis a szótári első egyenértékű *финифть* '(tűz)zománc, email' (OMSZ 688) szavakkal ültette át mindhárom fordító a forrásnyelvi reáliát. Az *образок* lexéma az *образ* (szentkép) főnév kicsinyítő képzős formája, ami utal a szentkép méretére, a célnyelvi olvasónak ezt a jelzős szerkezet közvetíti (*kis szentkép/arckép*), a magyar nyelvben inkább a *medál* főnév használatos ebben az értelemben.

- (3) (...) сам он еще недавно целых двагода в деревне у некоего **старца** под духовным началом был (OE 554)

(...) ő maga nemrégén, a falujában, két álló évig egy **öreg, szent ember** vezetése alatt élt. (GB 607)

(...) ő maga pedig két teljes éven át élt nemrégiben egy faluban egy bizonyos **sztarec** vallásos-lelki szellemi irányítása alatt. (VE 496)

(...) ő maga nem is olyan rég, két teljes éven át falun egy **sztarec** lelki vezetése alatt állt. (SA 399)

Ebben a példában a Görög–Beke páros ismét általánosítási eljárást alkalmaz az *öreg, szent ember* formulával (GB 607), idegenítéssel ezúttal Vári és Soproni él, közvetlen átvételt alkalmaznak transzkripció útján a *sztarec*² szóval, amit idegenítő megoldásnak tekinthetünk (VE 496, SA 399).

- (4) (...) а если не удастся, по краткости срока, то тотчас же после **госпожинок**. (OE 48)

(...) de ha ez mégsem sikerülne, úgy mindjárt **Nagyboldogasszony** után. (GB 52)

² sztarec (az or. *sztarij*, 'öreg' szóból): 'idősebb, példás életű, tekintélyes szerzetes' az orosz ortodox egyházban. <http://lexikon.katolikus.hu/S/sztarec.html> (2023. febr. 16.)

(...) ha pedig az idő rövidege miatt ez nem sikerül, akkor a **Nagyboldogasszony** ünnepét megelőző böjt után. (VE 45)

(...) ha pedig erre az idő rövidege miatt nincs mód, akkor **Nagyboldogasszony** után (...) (SA 38)

Az egyház egyik főünnepét, Nagyboldogasszony (Boldogságos Szűz Mária, Nagyasszony) napját behelyettesítéssel feleltette meg mindhárom fordító, vagyis a célnyelven is létező egyházi esemény nevét használta. Az orosz *зоспожинки* a hétköznapi megnevezése a Szent Szűz elszenderülését megelőző böjtnek (*Успенскийпост*). Ez a konnotáció a magyar olvasó tudatában természetesen nem jelenik meg, mint ahogy a katolikus egyházban a Nagyboldogasszony ünnepét sem előzi meg böjti időszak.

(5) (...) всегда они брали с собою кутью на белом блюде, в салфетке, а **кутья** была сахарная из рису и изюму, вдавленного в рискрестом. (OE 30)

(...) a gyászmisére **szentelt rizst** vittek mindig, fehér tálon, asztalkendővel letakarva, és az jó édes volt, rizsből és mazsolából csinálták és kereszt volt rajta mazsolaszemekből. (GB 75)

(...) asztalkendőbe csomagolt fehér edényben mindig vittek magukkal édes **rizskását**, amelybe kereszt alakban mazsolát nyomkodtak. (VE 62)

(...) mindig vittek magukkal fehér tálon, szalvétába csomagolva **cukros, mazsolás főtt rizst**, amelybe kereszt alakban mazsolaszemeket nyomkodtak. (SA 52)

A fenti szövegrész a pravoszláv temetkezési szertartás egyik elemét írja le, miszerint a gyászmisét követően a halotti toron rizsből készült mazsolás főtt ételt fogyasztottak, melyet előtte megszenteltek. A *cukros, mazsolás főtt rizs* (SA 52) formula nem utal a vallási rituáléra, a *szentelt rizs* megfeleltetésben ez kifejezésre jut. A *кутья* szó jelentését az orosz értelmező szótár az alábbiak szerint definiálja: 1. Кушанье из крупы с медом или риса с изюмом, которое едят на похоронах (церк.) 2. Кушанье из крупы с медом, которое едят в рождественский сочельник на Украине.³ Az értelmezésből – 'étel, kása, rizsből mézzel és mazsolával, melyet temetésekén fogyasztanak' (egyházi kif.) – kiolvasható, hogy az ételt temetési szertartás, halotti tor kapcsán fogyasztják.

Vári lábjegyzettel oldotta meg a reália fordítását, explicitálva ezzel a jelentést. „A pravoszláv liturgikus gyászszertartást követő halotti toron fogyasztott hagyományos orosz étel, amelyet megszentelni vittek a templomba.”

³ <https://znachenie-slova.ru/%D0%BA%D1%83%D1%82%D1%8C%D1%8F> (2021. júl. 6.)

A vallási kifejezések fordítása esetében javarészt honosító megoldásokat alkalmaztak a fordítók. A konnotáció soha nem lehet azonos a vallási szokásrendszer és rituálék kapcsán a forrásnyelvi olvasóéval, így a magyar szövegekben javarészt a katolikus egyház ünnepeinek, imádságainak, szokásainak megnevezésére látunk példákat (пост – Nagyböjt, Господи да придет царствие твое – Uram, jöjjön el a Te országod, Богородица – Üdvözlégy Mária stb).

Összegzés

A napjainkban leginkább ható műfordítói elv a domesztikáló, vagyis a naturalizáló fordításokat tekinti célravezetőnek, a célnyelvi befogadó elvárásainak igyekeznek megfelelni, ezzel viszont sokat veszíthet az eredeti szöveg a poétikai üzenetéből, „nem biztos, hogy az a célravezető, ha nem készítjük az olvasó-befogadókat a régebbi korok nyelvének, stílusának, gondolatvilágának megismerésére” (Lőrincz 2007, 24).

A fordítások közül kultúraközvetítésre leginkább Vári Erzsébet szövege alkalmas, leginkább ő törekedett az idegen színezet és kulturális üzenet átültetésére, nála a honosító megoldások mellett jóval több esetben látunk idegenítő fordítói megoldásokat.

Soproni András és a Görög–Beke fordítópáros inkább a honosító jellegű megoldásokat részesítette előnyben, náluk a leggyakrabban az általánosítás, a teljes átalakítás, a kihagyás és a behelyettesítés figyelhető meg, ők figyelembe vették az olvasók befogadói kapacitását, egy könnyedebb, viszonylag gördülékenyen olvasható szöveget hoztak létre.

A három fordító közül fordítói utószó kizárólag Vári Erzsébetnél szerepel, amiben szubjektív benyomásait írja le a műről, Dosztojevszkijről, saját fordítói munkájáról, a korábbi fordításokról. Az interkulturális fordítói nézőpont szerint ez a megoldás egyfajta metanyelvi művelet, amellyel a fordító az olvasó elé próbálja tárni a szöveg nyelvi mélységeit, információs többletet nyújt, ezzel a minél több kulturális információ átvitelét szándékolva.

Irodalom

- Barkhudarov, L. S. 1975. *Jazyk i perevod* (Nyelv és fordítás). Moszkva: „Mezhdunarodnije otnoshenija”.
- Bergyajev, Nyikolaj. 1993. *Dosztojevszkij világszemlélete*. Budapest: Európa.
- Dostoevskii, Fedor Mikhailovich. 2019. *Prestuplenie i nakazanie* (Bűn és bűnhődés). Moszkva: „Izdatelstvo AST”.

- Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics. 2004. *Bűn és bűnhődés*. Ford. Vári Erzsébet. Pécs: Jelenkor Kiadó.
- Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics. 2015. *Bűn és bűnhődés*. Ford. Soproni András. Budapest: Syllabux Könyvkiadó.
- Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics. 2020. *Bűn és bűnhődés*. Ford. Görög Imre és G. Beke Margit. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Fedorov, A. V. 1968. *Osnovy obshchei teorii perevoda* (Bevezetés a fordítás elméletébe). Moszkva: Vysshaja shkola.
- Gáldi László – Uzonyi Pál. 2000. *Orosz–magyar szótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Heltai Pál. 2007. Ekvivalencia és kulturálisan kötött kifejezések a fordításban. In *Nyelvi modernizáció: Szaknyelv, fordítás, terminológia*. A XVI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai, szerk. Heltai Pál. Gödöllő, 2006. április 10–12. Pécs–Gödöllő: MANYE – Szent István Egyetem. 3/2. kötet, 643–653.
- Heltai Pál. 2008. Kulturálisan kötött kifejezések visszafordítása az Under the Frog című regényben. *Fordítástudomány* 10 (2): 61–75.
- Heltai Pál. 2013. Kultúraspecifikus kifejezések és reáliák. *Fordítástudomány* 15 (1): 32–53.
- Iresik Vilmos. 2014. Bűnök és bűnhődések: Dosztojevszkij regényének magyar fordításairól. *Nagyvilág: Világirodalmi folyóirat* 59 (9): 1025–1032.
- Jankovics Mária. 2010. Gondolatok az interkulturális kommunikációról egy Krúdy-mű oroszra fordítása kapcsán. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* 5 (1): 103–110.
- Klaudy Kinga. 1994. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy Kinga. 2013. Nyelvi és kulturális aszimmetria a reáliák fordításában. In *Reáliák: A lexikológiától a frazeológiáig. Értelmezések és fordítási kérdések*, szerk. Bárdosi Vilmos. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Lendvai Endre. 2005. Reáliafelfogások napjaink fordításelméletében. In Dobos Cs. – Kis Á. – Lengyel Zs. – Székely G. *„Mindent fordítunk és mindenki fordít”*. 67–71. Veszprém: SZAK.
- Lendvai Endre. 2015. *Fordítás és kulturális tartalom: Az interkulturális fordítás alaponvalói*. Gyula: Digi-Book Magyarország Kiadó. ISBN 978-963-398-423-9
- Lőrincz Julianna. 2007. Azonosság és másság: A műfordítás-elmélet néhány terminológiai kérdése. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* 2 (1): 21–28.
- Mujzer-Varga Krisztina. 2007. A reáliafogalom változásai és változatai. *Fordítástudomány* 9 (2): 55–84.
- Retsker, Ia. I. 2007. *Teorija perevoda i perevodcheskaya praktika* (A fordítás elmélete és gyakorlata). Ocherki lingvisticheskoi teorii perevoda. Moszkva: „R-Valent”.
- Reformatskii, A. A. 1999. *Vvedenje v jazikovedenie* (Bevezetés a nyelvtudományba). Moszkva: „Aspekt Press”.
- Revzin, I. I. – Rozentsveig, V. Iu. 1964. *Osnovy obshchego i mashinnogo perevoda* (Az emberi és gépi fordítás alapjai). Moszkva: „Vysshaja shkola”.

- Shveitser, A. D. 1973. *Perevod i lingvistika* (Fordítás és nyelvészet). Moszkva: „Voenizdat”.
- Valló Zsuzsa. 2000. A fordítás pragmatikai dimenziói és a kulturális reáliák. *Fordítástudomány* 2 (1): 34–49.
- Venuti, L. 1995. *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. London – New York: Routledge.
- Vereshchagin, E. M. – Kostomarov, V. G. 1976. *Jazik i kultura* (Nyelv és kultúra). Izd. 2. Moszkva: „Russkij Jazik”.
- Vermes Albert. 2004. A relevancia-elmélet alkalmazása a kultúraspecifikus kifejezések fordításának vizsgálatában. *Fordítástudomány* 6 (2): 5–18.
- Vlakhov, S. – Florin, S. 1980. *Neperevodimoe v perevode* (A lefordíthatatlan fordítása). Moszkva: „Mezhdunarodnije otnoshenija”.

TRANSLATION OPERATIONS OF RENDERING RELIGIOUS REALIA IN HUNGARIAN TRANSLATIONS OF DOSTOEVSKY'S *CRIME AND PUNISHMENT*

This article considers the strategies for rendering the realia into the target language in translation. In translation theory, realia are phrases and expressions that are closely linked to a particular national culture and have no equivalent in the target language. In this paper, I examine the translation operations used to render religious realia in three Hungarian translations of Dostoevsky's *Crime and Punishment*. After the review of the possible interpretations of the concept realia, I present the source works used for the analysis, and the translators as well. In another chapter, I describe the translation operations used to render religious realia. As a result of the study, it can be concluded that domestication is the typical strategy of translation realia in the three Hungarian translations.

Keywords: realia, orthodox religion, domestication, foreignization, connotation

REŠENJA ZA RELIGIJSKE REALIJE U PREVODU ROMANA *ZLOČIN I KAZNA* NA MAĐARSKI JEZIK

U studiji se analiziraju prevodilačka rešenja za religijske realije u tri mađarska prevoda romana *Zločin i kazna* Fjodora Dostojevskog. Nakon pregleda mogućih tumačenja pojma realije, predstavljaju se roman i prevodioci. Zatim se u posebnom poglavlju razmatraju prevodilački postupci koji su korišćeni prilikom prevoda. Kao zaključak može se izvesti konstatacija da su prevodioci prilikom prevoda religijskih realija uglavnom koristili slične postupke.

Gljučne reči: realija, pravoslavna vera, upoređivanje, konotacija